

KO'MAKCHI FE'LLI SO'Z QO'SHILMASI VA FE'L+FE'L TARKIBLI QO'SHMA FE'LLARNI FARQLASH TAMOYILI

Nurova F.K.

Buxoro davlat pedagogika instituti katta o'qituvchisi

Tayanch so'zlar: qo'shma fe'l, ko'makchi fe'lli so'z qo'shilmasi, ravishdosh, yetakchi fe'l, ko'makchi fe'l, fe'lning grammatik kategoriyalari, murakkab ko'makchi fe'lli so'z qo'shilmasi, morfologik yozuv, fonetik yozuv.

Ключевые слова: соединительный глагол, вспомогательный глагол, наречие, ведущий глагол, вспомогательный глагол, грамматические категории глагола, сложное вспомогательное словосочетание, морфологическая запись, фонетическая запись.

Key words: connecting verb, auxiliary verb, adverb, leading verb, auxiliary verb, grammatical categories of the verb, complex auxiliary phrase, morphological notation, phonetic notation.

Ma'lumki, fe'llar leksik va grammatik xususyatlariga ko'ra ikki guruhga bo'linadi. Ular mustaqil hamda yordamchi fe'llardir. O'quvchilarning aksaryati matnda mustaqil va yordamchi fe'llardan ko'makchi fe'llarni ajratishda, qo'shma fe'lni ko'makchi fe'lli so'z qo'shilmasidan farqlashda, mustaqil va ko'makchi fe'lning o'rnini aniqlashda, ko'makchi fe'llarning mustaqil - yetakchi fe'lga bog'lanib kelish imkoniyatlarini bilishda va ular ifodalaydigan modal ma'nolarning, ya'ni xususiy grammatik ma'nolarning nozik uslubiy qirralarini bilishda biroq qiynalishadi. Albatta, maktab hamda bir qator oliy o'quv yurti darsliklarida fe'lning analitik shakliga, jumladan, ko'makchi fe'lli so'z qo'shilmasiga to'xtalib o'tilgan, lekin shunga qaramay o'quvchi va talabalar bu mavzu bilan bog'liq yuqoridagi muammolarga duch kelishadi. Biz amaliyotdagi mana shu muammoga mavjud manbalarga tayangan holda to'xtalmoqchimiz.

Tilimizda ellikka yaqin shunday fe'llar borki, ular mustaqil fe'l vazifasida ham (o'rnidan turdi, singlisiga qaradi), ko'makchi fe'l vazifasida ham (qarab tur, tura boshladi) kela oladi. Bu fikrdan ma'lum bo'ldiki, faqat ko'makchi fe'l vazifasida keladigan yordamchi fe'llar yoq ekan.

Ko‘makchi fe‘l vazifasida kelgan so‘zlar mustaqil-yetakchi fe‘lga bog‘lanib, ko‘makchi fe‘lli so‘z qo‘shilmasini hosil qiladi. Ko‘makchi fe‘llar doim yetakchi-mustaqil fe‘lga bog‘lanib keladi, matnda esa avval yetakchi, keyin ko‘makchi fe‘l keladi. Masalan, o‘qib kel, o‘qiy qol, yoza boshla, yozib tashla.

Yetakchi fe‘l ko‘makchi fe‘lni qabul qiluvchi ravishdoshdir. Ko‘makchi fe‘llarning 27 tasi eng faol ishlatiladi. Aniqroq aytganda, ko‘makchi fe‘l vazifasida keladigan fe‘llar:

1) boshla	10) bit(bitir)	19) sol
2) yoz	11) yet	20) ko‘r
3) bil	12) tush	21) qo‘y
4) yot	13) yo‘q	22) yubor
5) yur	14) o‘l	23) tashla
6) o‘tir	15) qara	24) ol
7) kel	16) boq	25) ber
8) bo‘l	17) tur	26) qol
9) chiq	18) bor	27) ket

Ko‘makchi fe‘llarning yetakchi fe‘lga uch xil yo‘l bilan bog‘lanishi kuzatiladi. Ular:

- Asosan -b/-ib ravishdosh qoshimchasi vositasida bog‘lanadi. Bu ko‘rsatkich yetakchi fe‘l tarkibida bo‘ladi. Masalan, yopishtirib olmoq, shilinib chiqmoq, eshitib turmoq, uloqtirib yubormoq

1. Safar akaning aytishicha, arqonni o‘sha kursiga kamida “besh yuz” markali sement bilan yopishtirib olgan: qimirlasa terisi shilinib chiqadi. 2. Yigitlar uchinchi qavatda doming o‘ynab o‘tirishar, shaqir-shuqur tovushlar pastdan bemalol eshilib turardi. 3. U ko‘kimtir pullarni silatib, uloqtirib yubordi. (O‘. Hoshimov).

- -a/-y ravishdosh qo‘shimchasi vositasida. Bu ko‘rsatkich ham yetakchi fe‘l tarkibida bo‘ladi. Masalan, hayday qolmoq, bilmay qolmoq qo‘ya qolmoq

1. Tupurdim o‘sha brigadirlikiga! Hayday qolsin. (O‘.Hoshimov) 2. Fotima ikkovini tanishtirishni ham bilmay qoldi. (A. Qahhor) 3. ... “Ha ishqilib ikkovining ham boshi omon bo‘lsin” deb qo‘ya qolar, bu “yo‘q” degani edi.

- Shuni unutmazlik kerakki, ayrim ko‘makchi fe‘llar yetakchi fe‘lga hech qanday grammatik ko‘rsatkichsiz bog‘lanish imkoniyatiga ega. Bunda har ikkala qism bir xil shaxs-son shaklida bo‘ladi hamda (-) chiziqcha bilan ajratib yoziladi. Masalan, aytdim- qo‘ydim, aytding-qo‘yding, aytdi-qo‘ydi. Ko‘makchi fe‘lli so‘z qo‘shilmasining mazkur shakli juft fe‘l deb ham yuritiladi.

oldi: ishlashib bo'ldi, ko'rishib ketdi, o'ylashib oldi. Ba'zan ham yetakchi, ham ko'makchi fe'l tarkibida kelishi mumkin: ishlashib ketishdi, aytishib turishdi.

Fe'lning zamon, mayl, shaxs-son kategoriyalarining ko'rsatkichlari ko'makchi fe'l tarkibida bo'ladi: tugab bor/yap/ti, o'ylab ko'risha, ketib bor/ moq-da/man(-san) ...), yozib bo'l/di/m(-ng...). qarab qo'y/a/man(-san,-di...).

Demak, nisbat va bo'lishli-bo'lishsizlik qo'shimchalari yetakchi fe'l tarkibida ham, ko'makchi fe'l tarkibida ham ma'nosiga qarab qo'shib kelishi mumkin, zamon, mayl, shaxs-son qo'shimchalari esa ko'makchi fe'llarga qo'shib keladi.

Fe'lning sifatdash, ravishdash, harakat nomi, ya'ni vazifadosh shakllarining qo'shimchalari ko'makchi fe'llar tarkibiga qo'shib keladi. Masalan, o'tib borar, sinib yotgan, yonib bitgan, aytib o'tiribdi, yetib kelgach, tinglab o'tirgani, anglay olish, ko'ra bilish.

Ko'makchi fe'lli so'z qo'shilmasi odatda morfologik yozuv tamoyilida yoziladi, chunki yetakchi va ko'makchi fe'llar ajratib yoziladi. O'z navbatida ber ko'makchi fe'li mustaqil fe'lga -a ravishdoshi vositasida bog'lansa, ver shaklida o'qiladi hamda yetakchi fe'l bilan qo'shib yoziladi. Masalan, ayta ber - aytaver, yoza ber-yozaver. Ol ko'makchisi yetakchi fe'lga -a ravishdoshi bilan bog'lanadigan bo'lsa, elliziya hodisasiga ko'ra yetakchi fe'l tarkibidagi -a qo'shimchasi talaffuz va yozuvda tushib qoladi. Ko'makchi fe'lli so'z qo'shilmalarning qismlari esa qo'shib yoziladi: yoza oldi yozoldi, bora oldi boroldi. Demak, mazkur ikki ko'makchi fe'l fonetik yozuv tamoyiliga ko'ra ham yozilar ekan.

Ko'makchi fe'lli so'z qo'shilmasi shaklan fe'l + fe'l shaklidagi qo'shma fe'lga o'xshab ketadi, lekin unutmazlik lozimki, fe'l + fe'l shaklidagi qo'shma fe'lning har ikki qismi o'z ma'nosi bilan turadi: sotib olmoq, olib kelmoq, ishlab chiqarmoq. Ko'makchi fe'lli so'z qo'shilmalarning ma'nosi esa yetakchi fe'l ma'nosiga teng bo'ladi: yozib tashla yoz, ishlab tur ishla, ko'rib qoldi ko'rdi, pishib yetgan pishgan: 1. "Vannochka" degani shuki, po'latquvur uzunasiga kesiladi, plita armaturasi bilan devor armaturasi o'rtasiga qo'yib payvand qilib yuboriladi. (O'.Hoshimov) 2. O'zi bir chekkaga chiqib oldi-da o'rinbosarnimi, bosh injenernimi ishga soladi (O'.Hoshimov) 3. Mulla Norqo'zi ertasiga samovarga chiqqanida yana panjarani yozib o'zi bilgan ochiq ayollarni sanab chiqdi. (A.Qahhor) Bu holat tabiiy, chunki ko'makchi fe'llar lug'aviy emas, balki o'ziga xos xususiy grammatik ma'no ifodalab keladi. Lekin yuqorida keltirilgan misollarda ko'makchi fe'lli so'z qo'shilmalari mustaqil qo'shma fe'l sifatida ham qo'llanishi mumkin. Masalan, 1. Rasulovning millatga qayishishiga tan berdim. Go'r qazish, murdani ko'mish uchun buxorolik uchta soldatni tayyor

qilib yuborayotgan edi. (Said Ahmad) 2. Polkovnik chiqib ketgandan keyin Norqobil boshchiligida gulxan atrofida maslahat majlisi bo‘ldi. (Said Ahmad) 3. Mahbuslar kechqurun barakka kelishlari bilan nazoratchilar ularni sanab, ustlaridan qulflab chiqishdi. (Said Ahmad)

Shunday qilib ko‘makchi fe‘lli so‘z qo‘shilmasi va qo‘shma fe‘llarni farqlashda ularning gapda qo‘llanishi qanday mazmun kasb etganligi, ko‘makchi fe‘llar yakka holda qo‘llanganda ma‘no anglatishiga e‘tibor berish lozim.

Adabiyotlar:

1. Amonov U. Ona tili (Morfologiya) “Durdona”,- Buxoro.: 2021
2. Rahmatullayev Sh. Sistem tilshunoslik asoslari “Universitet”,- T.: 2007
3. Sayfullayeva R., Mengliyev B., Boqiyeva G., Qurbonova M., Yunusova M., Abuzalova M. Hozirgi o‘zbek adabiy tili “Fan va texnologiya”,- T.: 2009
4. Shoabdurahmonov Sh., Asqarova M., Hojiyev A., Rasulov, Doniyorov X. Hozirgi o‘zbek adabiy tili “O‘qituvchi”,- T.:1980
5. Tursunov U., Muxtorov A., Rahmatullayev Sh. Hozirgi o‘zbek adabiy tili “O‘zbekiston”, - T.: 1992

РЕЗЮМЕ

O‘quvchilarning aksaryati matnda mustaqil va yordamchi fe‘llardan ko‘makchi fe‘llarni ajratishda, qo‘shma fe‘lni ko‘makchi fe‘lli so‘z qo‘shilmasidan farqlashda, mustaqil va ko‘makchi felning o‘rnini aniqlashda, ko‘makchi fe‘llarning mustaqil - yetakchi fe‘lga bog‘lanib kelish imkoniyatlarini bilishda va ular ifodalaydigan modal ma‘nolarning, ya‘ni xususiy grammatik ma‘nolarning nozik uslubiy qirralarini bilishda biroz qiynalishadi. Maqolada ko‘makchi fe‘lli so‘z qo‘shilmalarining mustaqil fe‘llardan farqi, ularning qo‘llash o‘rinlari xususidagi qarashlar o‘z ifodasini topgan. Mazkur muammolar yuzasidan ilmiy asoslar keltirilgan.

РЕЗЮМЕ

Большинство учащихся отличают вспомогательные глаголы от самостоятельных и вспомогательных глаголов в тексте, отличают сложный глагол от словосочетания со вспомогательным глаголом, определяют положение самостоятельного и вспомогательного глагола, испытывают небольшие затруднения в познании возможностей вспомогательных глаголов. в привязанности к самостоятельному - ведущему глаголу и в знании тонких стилистических аспектов выражаемых ими модальных значений, т. е. конкретных грамматических значений. В статье описаны отличия вспомогательных глаголов от самостоятельных глаголов, взгляды на места их употребления. Приведены научные обоснования этих проблем.

SUMMARY

Most students distinguish auxiliary verbs from independent and auxiliary verbs in the text, distinguish a complex verb from a phrase with an auxiliary verb, determine the position of an independent and auxiliary verb, and experience slight difficulties in understanding the possibilities of auxiliary verbs. in attachment to the independent - leading verb and in knowledge of the subtle stylistic aspects of the modal meanings they express, i.e. specific grammatical meanings. The article describes the differences between auxiliary verbs and independent verbs, views on the places of their use. Scientific justifications for these problems are given.